

Kur'an'da Nefsin Mertebeleri, Kavramsal Analiz ve Tefsir Geleneğindeki Yorumlar

Stages of the Soul in the Qur'an, Conceptual Analysis and Comments in the Tafsir Tradition

ÖZET

Bu makale, Kur'an-ı Kerim'de yer alan "nefs" kavramı ve onun mertebelerini kavramsal, tefsiri ve tasavvufi boyutlarıyla ele almaktadır. Kur'an'da nefis; insanın hem biyolojik varlığı hem de ruhsal ve ahlaki yönünü ifade eden kapsamlı bir terimdir. Nefs-i emmâre, nefis-i levvâme ve nefis-i mutmainne kavramları, Kur'an'da doğrudan zikredilen üç temel mertebedir. Tefsir geleneğinde bu mertebeler, insanın manevi olgunlaşma sürecinin aşamaları olarak yorumlanmıştır; tasavvufi edebiyatında ise yedi mertebeli bir sistem çerçevesinde genişletilmiştir. Çalışmada öncelikle "nefs" kelimesinin etimolojisi ve Kur'an'daki anlam alanı incelenmiştir; ardından klasik ve modern tefsirlerdeki yorumlar karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca, tasavvufi bakış açısıyla nefsin terbiyesi ve mertebeler arası geçiş süreci ele alınmıştır. Araştırma, hem Kur'an'ın bütüncül mesajını hem de İslam düşüncesindeki psikolojik-ahlaki yaklaşımları bir arada sunmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Nefs, Nefs Mertebeleri, Kur'an, Tefsir, Tasavvuf, Nefs-i Emmâre, Maneviyat

ABSTRACT

This article examines the concept of "self" and its stages in the Quran from its conceptual, exegetical, and mystical perspectives. In the Quran, self is a comprehensive term that refers to both the biological existence of a human being and its spiritual and moral aspects. The concepts of "nefs-i ammara," "nefs-i levvame," and "nefs-i mutmainne" are the three fundamental stages directly mentioned in the Quran. In the exegetical tradition, these stages have been interpreted as stages in a person's spiritual maturation process; in Sufi literature, they have been expanded within the framework of a seven-stage system. This study first examines the etymology of the word "self" and its semantic field in the Quran; then, a comparative evaluation of interpretations in classical and modern exegeses is conducted. Furthermore, the training of the self and the process of transition between stages are discussed from a Sufi perspective. The research aims to present both the holistic message of the Quran and the psychological-moral approaches in Islamic thought.

Keywords: Soul, Levels of Soul, Quran, Tafsir, Sufism, Nafs-i Ammara, Spirituality

GİRİŞ

Kur'an'da "nefs" kavramı, hem insanın benliğini hem de onun manevi ve ahlaki yönlerini ifade eden temel terimlerden biridir. Nefs, terbiye edilmesi gereken bir potansiyel olarak görülmüş, çeşitli ayetlerde farklı mertebelerde tasvir edilmiştir. Bu mertebeler içerisinde en çok dikkat çeken üç seviye; nefis-i emmâre (kötülüğü emreden nefis), nefis-i levvâme (kendini kınayan nefis) ve nefis-i mutmainne (huzura ermiş nefis) olmuştur. Tefsir geleneğinde bu kavramlar genellikle ahlak ve tasavvuf bağlamında açıklanırken, tasavvufi literatürde seyr u sülûk yolculuğunun aşamaları olarak değerlendirilmiştir. Bu makalede, ilgili ayetler ve tefsirler ışığında bu mertebeler analiz edilecek, ayrıca tasavvufi yorumlar ile modern İslam psikolojisi yaklaşımları karşılaştırılacaktır. Kur'an-ı Kerim, insanın yaratılışını, psikolojik yapısını ve ahlaki gelişim sürecini ele alırken "nefs" kavramını merkezî bir terim olarak kullanmaktadır. Nefs, hem biyolojik hayatın devamını sağlayan canlılık unsuru hem de iradeye, eğilimlere, arzu ve düşüncelere yön veren içsel bir güç olarak tanımlanır. Kur'an'da "nefs" kelimesi tekil ve çoğul formlarıyla farklı bağlamlarda yer almakta, kimi zaman insanın bütün varlığını, kimi zaman ise ruhsal ve ahlaki yönünü ifade etmektedir. Kur'an'ın bazı ayetlerinde nefsin çeşitli mertebelerinden söz edilmekte; özellikle nefis-i emmâre (kötülüğü emreden nefis, Yûsuf 12/53), nefis-i levvâme (kendini kınayan nefis, Kıyâme 75/2) ve nefis-i mutmainne (huzura ermiş nefis, Fecr 89/27) kavramları açıkça zikredilmektedir. Tefsir geleneğinde bu mertebeler, hem ahlaki olgunlaşma sürecinin aşamaları hem de tasavvufi terbiyenin temel durakları olarak yorumlanmıştır.

Bu çalışma, öncelikle Kur'an-ı Kerim'de yer alan nefis kavramını ve onun mertebelerini, özellikle Nefs-i Emmâre, Nefs-i Levvâme ve Nefs-i Kamile bağlamında ele almaktadır. Bunun yanı sıra, "Nefs" kavramının Kur'an'daki semantik çerçevesini tahlil edecek; ardından tefsir geleneğinde nefsin mertebelerine ilişkin yaklaşımları karşılaştırmalı olarak inceleyecektir. Araştırma, klasik tefsir kaynakları, tasavvuf edebiyatında ve modern akademik çalışmalar ışığında yapılacak olup, kavramın tarihsel, ahlaki ve psikolojik boyutlarını bütüncül bir şekilde ortaya koymayı hedeflemektedir. Çalışmanın amacı, Kur'an'ın bireyin iç dünyasındaki dönüşüm sürecini nasıl tanımladığını ve bu sürecin ahlaki, psikolojik ve ruhsal boyutlarını irdelemektir. İnceleme sonucunda, nefsin Kur'an'da hem ahlaki eğitimin hem de tasavvufi seyr u sülûkun merkezinde yer aldığı tespit edilmiştir. İslam düşüncesinde "nefs" kavramı, insanın varoluşsal ve ahlaki boyutunu anlamada merkezî bir yere sahiptir. Kur'an-ı Kerim'de "nefs" kelimesi, tekil ve çoğul formlarıyla yaklaşık üç yüz yerde geçmekte; bağlama göre insanın zatı,

Abdullah Avşar ¹ 

How to Cite This Article

Avşar, A. (2025). "Kur'an'da Nefsin Mertebeleri, Kavramsal Analiz ve Tefsir Geleneğindeki Yorumlar", International Academic Social Resources Journal, (e-ISSN: 2636-7637), Vol:10, Issue:6; pp:494-506. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.18076493>

Arrival: 17 September 2025

Published: 28 December 2025

Academic Social Resources Journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

¹ Doktor, Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimler Bölümü, Tasavvuf Ana bilim Dalı, Diyarbakır, Türkiye.

ruhu, iç dünyası veya kişiliği anlamlarında kullanılmaktadır. Bu kavram, hem biyolojik hayatın devamı için gerekli olan canlılık unsurunu hem de insana iyilik veya kötülük yönünde yönelim kazandıran içsel eğilimleri ifade etmektedir.

Kur'an'da nefsin mertebelerine ilişkin en belirgin ifadeler, üç ayette karşımıza çıkmaktadır:

Nefs-i Emmâre: “Kuşkusuz nefis, kötülüğü emredicidir.”² Nefs-i Levvâme: “Kendisini kınayan nefse andolsun.”³ Nefs-i Mutmainne: “Ey huzura ermiş nefis!”⁴ Tefsir geleneğinde bu üç mertebe, insanın manevi yolculuğunda birbirini takip eden aşamalar olarak yorumlanmış; tasavvufi gelenekte ise yedi aşamalı bir nefis terbiyesi sistemi geliştirilmiştir. Bu mertebeler, insanın kötülük eğilimlerinden arınarak ahlaki kemale ulaşma sürecini sembolize eder. Bu çalışmada, nefsin Kur'an'daki kavramsal çerçevesi, klasik tefsirlerdeki yorumlar, tasavvufi sistem içindeki yeri ve modern psikoloji ile ilişkisi ele alınacak; farklı dönemlerdeki yorumlar karşılaştırmalı olarak incelenecektir.

Nefs Kavramının Etimolojisi ve Kur'an'daki Kullanım Alanları: Arap dilinde nefis kelimesinin kökeni, Kur'an'da nefsin anlam çeşitliliği, anlam çeşitliliğinin tefsir geleneğine etkisi.

Nefsin Mertebeleri

Nefsin mertebeleri, insanın manevî tekâmül sürecinde kat ettiği aşamaları temsil eden kavramlardır. Her bir mertebe, bireyin içsel dönüşümünü, ahlâkî arınmasını ve Allah'a yakınlaşma derecesini sembolize eder. Tasavvufi literatürde bu mertebeler, nefis terbiyesi sürecinde müridin geçmesi gereken basamaklar olarak değerlendirilir. Buna göre insan, nefisini disipline ederek Allah'a olan sevgi ve teslimiyetini artırma yolunda ilerler. Ahlâkî zafiyetlerin ve hayır işlerinde eksikliğin kaynağı, çoğunlukla gaflet hâlidir. Gaflet ise, nefsin zaaflarından neşet eden bir durum olarak görülmektedir. Kur'an ve tasavvuf geleneği bağlamında nefis, tabiatı gereği aşırılıklara meyilli bir yapıya sahip olmakla birlikte, sükûnet, itidal ve kulluk bilinci üzere olma yükümlülüğüyle sorumlu tutulmuştur. Bu durum, insanın Rabbine olan ihtiyacını idrak etmesi, kendi sınırlı kudret ve iradesinden sıyrılarak Allah'a yönelmesi açısından bir imtihan niteliği taşır. Tasavvufi kaynaklarda ayrıca nefsin, yaratılıştan gelen ve “cibilliyet” olarak adlandırılan dört temel özelliğe sahip olduğu ifade edilmektedir. Bunlar: Zayıflık – insanın topraktan yaratılmış olmasının sonucu, Cimrilik – yapışkan çamurla ilişkilendirilen özellik, Şehvet – kızgın ve pişirilmiş çamurdan yaratılışa bağlantılı, Cehalet – kuru balçıktan yaratılmanın yansıması. Bu dört unsur, insanın yaratılışında bulunan tabii nitelikler olup, birer imtihan vesilesi olarak takdir edilmiştir. Dolayısıyla nefiste zayıflık, güçsüzlük, düşkünlük ve eğrilik gibi unsurların bulunması, mutlak hikmet sahibi olan Cenâb-ı Hakk'ın iradesi doğrultusunda değerlendirilmelidir. Bu yaklaşım, insanın eksikliklerini fark ederek kendi sınırlarını bilmesi ve Rabbine yönelmesi gerektiğine işaret etmektedir.⁵ Semennûdî'ye göre nefis, özünde tek bir varlıktır; ancak farklı sıfat ve özellikler taşıması sebebiyle yedi mertebeye ayrılmıştır. Bu tek nefis, aynı zamanda “latîfe-i Rabbâniye” olarak da adlandırılan nefis-i nâtuka'dır. Nefis, hangi sıfat ile vasıflanırsa o sıfatın gerektirdiği isimle anılmaktadır. Bu bağlamda, tasavvuf ehline göre nefis mertebeleri, insanın Allah'a yakınlaşma sürecinde kat etmesi gereken aşamalar olarak değerlendirilir. Son mertebe olan nefis-i kâmile makamında ise sülûk, yani manevi yolculuk sona ermekte; ancak ilahî tecelliler kul üzerinde devam etmektedir.⁶

Kur'an'da Nefsin Mertebeleri Nefs-i Emmâre (Yûsuf 12/53)

İslam düşüncesinde nefis, insanın iç dünyasını, arzularını ve yönelimlerini temsil eden bir kavramdır. Bu bağlamda Nefs-i Emmâre, kötülüğü emreden, şehvetlere ve dünyevî zevklere düşkün yönüyle tanımlanır. Kur'an'da Yusuf Sûresi 53. ayette “Nefis daima kötülüğü emreder; ancak Rabbimin merhamet ettikleri müstesna” buyrulurken, nefisle mücadelenin insanın manevi gelişimi açısından kritik öneme sahip olduğu vurgulanır.⁷ Klasik İslam âlimlerinden Muhammedi Erbilî, Nefs-i Emmâre'yi kötülüğün kaynağı olarak nitelendirmiş ve kibir, açgözlülük, şehvet, haset, kin, öfke, cimrilik ve nefret gibi olumsuz duygulara yönelten bir unsur olarak değerlendirmiştir. Bu nefis, Allah'ın emirlerine karşı gelmeye eğilimli olup insanı günaha ve uzaklaşmaya sürükler. Dolayısıyla, bireyin nefsi emmâre ile mücadelesi, onu kontrol altına alması ve Allah'ın emirlerine uygun bir yaşam sürmesi, manevi gelişim ve ruhsal olgunlaşma için hayati bir süreç olarak kabul edilmektedir.⁸

Nefs-i Levvâme (Kıyâme 75/2)

İslam düşüncesinde Nefs-i Levvâme, bireyin kendi günahlarını ve hatalarını fark ederek onları kınadığı, içsel sorgulama ve pişmanlık süreçlerini yaşadığı bir mertebe olarak tanımlanır. Bu aşamada kişi, vicdanî bir uyanış yaşar;

² Yûsuf 12/53

³ Kıyâme 75/2

⁴ Fecr 89/27

⁵ Muhammed bin Ali bin Âtiyye el-Harisi Ebû Talibi'l Mekki, Kutu'l Kulub fi Mûameleti'l Mahbûb ve Vesfi Tarihi'l Murid ila Makami'l Tevhid (Beyrut - Lübnan: Dar Kutubü'l İlmiye, 2005), 1/345.

⁶ A.YİŞ. Mehmet Şirin, *Muhammed b. Hasan esSemennûdî ve Tuhfetu's-Sâlikin ve Delâletu's-Sâirin li Minhâci'l-Mukarrabin Adlı Eseri*, Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Temmuz 2015, c. 3, s.6

⁷ Yusuf sûresi. 12/53.

⁸ Muhammed Emin. el-Erbili, Tenviru'l Kulub fi Mu'ameleti Âllamu'l Ğuyub (Mardin- Midyat: İslami Kitaplar Naşiri, 1415), 1/484.

hata ve günahlarının farkına vararak Allah'a yönelir ve nedamet duygusu içerisinde O'na bağlılığını ifade eder. Kur'an-ı Kerim'de "Andolsun, kendini kınayan nefse yemin ederim"⁹ ifadesi, bu mertebeye işaret eden temel dayanaklardan biri kabul edilmiştir. Tasavvufi gelenekte, Nefs-i Emmâre'den Nefs-i Levvâme'ye geçiş, müridin bir müridin rehberliği altında içsel dönüşüm yaşamasıyla mümkün görülür. Bu süreçte kişi, nefsin olumsuz eğilimlerine karşı koymaya başlar, fakat zaman zaman bu eğilimlere yenik düşebilir. Ancak sonrasında pişmanlık duyarak kendisini suçlaması, onun ruhsal gelişim yolunda ilerlediğinin göstergesidir. Muhammedi Erbilî'ye göre, Nefs-i Levvâme, kalbin nuruyla aydınlanan ve akıl gücünün etkisi altında hareket eden bir mertebedir. Bu aşamadaki birey, kimi zaman isyan eğilimleri gösterse de, pişmanlık ve vicdan muhasebesi ile doğruyu yanlıştan ayırt edebilir. Böylece kişi, içsel çatışmalar yaşasa dahi, ibadet ve tövbe aracılığıyla Allah'a bağlılığını sürdürür ve manevi olgunlaşma yolunda kararlı bir çaba gösterir.¹⁰

Nefs-i Mülhime (İlham alan nefis) (Fecr 91/8)

Tasavvufî literatürde, Nefs-i Levvâme'den sonraki mertebe Nefs-i Mülhime olarak kabul edilmektedir. Bu aşamada birey, tövbe ile günahlarından arınır ve günahlardan sakınarak ilahî ilhamla yönlendirilen bir bilinç düzeyine erişir. Nefs-i Mülhime'de kişi, iyi ile kötüyü ayırt etme yeteneğini daha açık biçimde kazanır; şehvî arzulara karşı direnç gösterir ve kalbini yalnızca Allah'a yöneltmeye gayret eder. Kur'an'da yer alan "Nefse ve ona birtakım kabiliyetler verip de hem kötülük hem de takvâsını ilham edene andolsun"¹¹ ayeti, bu mertebenin temel dayanaklarından biri olarak yorumlanmıştır. Muhammedi Erbilî, Nefs-i Mülhime'yi "ilham alan ruh" şeklinde tanımlar ve bu aşamada sâlike Allah tarafından ilim, tevazu, kanaat ve cömertlik gibi erdemlerin ilham edildiğini ifade eder. Ona göre sâlik, bu mertebede sabır, hoşgörü ve şükür gibi ahlaki faziletleri içselleştirir ve bunları günlük yaşamına yansıtır. Dolayısıyla Nefs-i Mülhime, manevî gelişim yolunda yalnızca teorik bir bilinç düzeyi değil, aynı zamanda erdemli davranışların pratiğe dökülmesini de temsil eder. Bu yönüyle söz konusu mertebe, bireyin manevî olgunlaşma ve Allah'a yakınlaşma sürecinde önemli bir dönüm noktası niteliğindedir.¹²

Nefs-i Mutmainne (Huzura eren nefis) (Fecr 89/27)

Tasavvufî öğretilerde Nefs-i Mutmainne, iç huzura ermiş ve ilahî rızaya tam anlamıyla teslim olmuş nefis mertebesi olarak tanımlanır. Kur'an'da bu durum, "Ey huzura ermiş nefis! Rabbin, O'ndan razı olarak ve O da senden razı olmuş halde dön"¹³ ayetleriyle ifade edilmiştir. Bu ayet, Nefs-i Mutmainne'nin Allah'a kayıtsız şartsız bağlılığını ve ilahî hoşnutlukla bütünleşmiş manevî sükûnetini yansıtmaktadır. Klasik ve tasavvufî yorumlarda, bu mertebeye ulaşan bireyin günahlardan uzaklaştığı, ibadet ve itaati istikrarla sürdürdüğü vurgulanmaktadır. Hüseyin Hârizmî, söz konusu nefsi yüksek bir manevî derecenin göstergesi olarak değerlendirirken; Muhammed Erbilî, Nefs-i Mutmainne'yi "Kalbin nuruyla aydınlanmış, iç huzura kavuşmuş ruh" olarak nitelendirmektedir. Erbilî'ye göre bu mertebede kişi, mekruhları terk ederek Allah'a olan bağlılığını hamd ve tövbe zikriyle daima canlı tutar.¹⁴ Dolayısıyla Nefs-i Mutmainne, sâlikin manevî seyr u sülûkunda önemli bir eşik olup, ruhun kemale erdiği, huzur ve derin bağlılık ile karakterize edilen bir aşamayı temsil etmektedir.

Nefs-i Râdiye (Razı olan) (Fecr 89/27)

Tasavvufî düşüncede Nefs-i Râdiyye, bireyin Allah'ın iradesine tam anlamıyla teslim olduğu ve O'nun hükümlerini gönül hoşnutluğuyla kabul ettiği mertebeyi ifade eder. Bu aşamada kişi, kendi iradesini terk ederek manevî yükseliş yaşar; bu durum, imtihanların hafiflemesi ve ruhsal huzurun artması ile sonuçlanır. Hüseyin Hârizmî, bu mertebeyi Kur'an'da Allah'ın kulundan, kulun da Allah'tan razı olduğuna işaret eden ayetle temellendirmektedir.¹⁵ Benzer şekilde, Muhammed Es'ad Erbilî de Nefs-i Râdiyye'yi, "Allah'tan razı olan ve Allah'ın da kendisinden razı olduğu nefis" olarak tanımlar. Bu mertebe, kulun Allah'ın takdirine karşı tam bir teslimiyet göstermesiyle birlikte, içsel bir huzur, memnuniyet ve ilahi hoşnutlukla nitelendirilmektedir.¹⁶

Nefs-i Merdiyye (Kendinden razı olunan nefis) (Fecr 89/27)

Tasavvufî literatürde Nefs-i Merdiyye, insanın manevî yolculuğundaki en yüksek nefis mertebelerinden biri olarak kabul edilir. Bu aşamaya erişen kişi, Allah'ın rızasını kazanmış ve O'nun razı olduğu bir ruhsal duruma ulaşmıştır. Artık bireyin tüm düşünce ve davranışları, yalnızca Allah'ın iradesine uygun şekilde yönlendirilir; kişisel arzu ve isteklerden arınmış bir hâl alır. Bu yüksek mertebe, Fecr Suresi ayetindeki anlam çerçevesinde yorumlanmaktadır.¹⁷ Muhammed Es'ad Erbilî'ye göre, Nefs-i Merdiyye, "Cenâb-ı Hak tarafından kabul gören ve Allah'tan razı olunan

⁹ Kıyamet süresi. 75/2. Hârizmî, *Cevâhirü'l-Esrâr ve Zevâhirü'l-Envâr*, 1/160-161.

¹⁰ el-Kürdi el-Erbilî, *Tenviru'l Kulub fi Mu'ameleti Âllamu'l Ğuyub*, 1/484.

¹¹ Şems süresi. 91/7-8. Hârizmî, *Cevâhirü'l-Esrâr ve Zevâhirü'l-Envâr*, 1/160-161.

¹² el-Erbilî, *Tenviru'l Kulub fi Mu'ameleti Âllamu'l Ğuyub*, 1/484.

¹³ Fecr süresi. 89/27. Hârizmî, *Cevâhirü'l-Esrâr ve Zevâhirü'l-Envâr*, 1/160-161.

¹⁴ el-Erbilî, *Tenviru'l Kulub fi Mu'ameleti Âllamu'l Ğuyub*, 1/484.

¹⁵ Fecr süresi. 89/28. Hârizmî, *Cevâhirü'l-Esrâr ve Zevâhirü'l-Envâr*, 1/160-161.

¹⁶ el-Erbilî, *Tenviru'l Kulub fi Mu'ameleti Âllamu'l Ğuyub*, 1/484-485.

¹⁷ Hârizmî, *Cevâhirü'l-Esrâr ve Zevâhirü'l-Envâr*, 1/160-161.

ruh hali” olarak tanımlanır. Bu mertebede birey, kendi iradesini tamamen Allah’a teslim etmiş ve O’nun hoşnutluğunu kazanmış durumdadır; ruhsal huzur ve manevi olgunluk bu halin temel göstergeleridir.¹⁸

Nefs-i Kâmile (Olgun nefis) (Fussilet 41/30-32)

Tasavvufî literatürde Nefs-i Kâmile veya Nefs-i Sâfiye, tasavvuf yolculuğunun en yüksek mertebesini temsil eder. Bu aşamaya ulaşan kişi, manevi olgunluğun doruğuna ermiş ve nefsinin tamamen arındırılmıştır. Nefs-i Kâmile, kemâlat ve safiyyetin nihai noktası olup, kulun Allah’ın lütfu ile eriştiği en yüksek manevi mertebeyi ifade eder.¹⁹ Bu makam, insanın kendi çabasıyla elde edebileceği bir durum değil, tamamen ilahi kudret ve kaderin mutlak sırrına bağlı olarak bahşedilen bir nimettir; yani bu mertebe, İhsan makamı olarak da nitelendirilir. Bu mertebeye ulaşan mürşide aynı zamanda “İrşat mertebesi” de verilir; çünkü Allah, bu seviyeye erişmiş kişiye manevi irşat ve rehberlik yeteneği bahşeder. Nefs-i Kâmile makamındaki salık, Allah tarafından mükemmel bir hal ve ahlak ile donatılır ve diğer kulların da Hakk’a yönelmelerini teşvik edecek bir manevi heybet ve kudret kazanır.²⁰ Bu mertebe, bireyin içsel arınma ve olgunluğunun zirve noktası olarak, tasavvufî eğitim ve manevi rehberlik perspektifinde temel bir referans teşkil eder.

Şeyh Ferîdüddin Attâr, Nefs-i Kâmile mertebesini, bireyin düşünce, ölüm, diriliş ve yeniden doğuş süreçleriyle ilişkilendirerek tasvir eder. Attâr’a göre, bu mertebeye ulaşan kişi, dünyevi arzulardan uzaklaşmış ve manevi olgunluğun en yüksek seviyesine erişmiştir. Bu açıklama, Nefs-i Kâmile’nin yalnızca bir etik veya ahlaki olgunluk değil, aynı zamanda derin bir içsel ve ruhsal dönüşüm süreci olduğunu ortaya koyar.²¹ Nefs-i Kâmile seviyesindeki kişi, düşünce ve ruhunu tamamen arındırılmış, manevi anlamda yeniden doğmuş ve Allah’ın rızasını tam anlamıyla kazanmıştır. Attâr’ın tasviri, bu mertebenin manevi olgunluğun zirvesi olarak, bireyin hem içsel arınma hem de ilahi yakınlık bakımından ulaştığı nihai hedefi temsil ettiğini vurgular. Yazar bu konuyu bir beyit ile pekiştirir.

بگذر از وجود و با عدم ساز

زیرا که عدم عدم به نامست.²²

Attâr’ın Nefs-i Kâmile mertebesini açıklarken aktardığı beyitte, “Varlığı bırak ve yoklukla uyum sağla, çünkü yokluk, gerçek yokluk değildir” ifadesi yer alır. Bu beyit, tasavvufta Fenâ ve Bekâ kavramlarıyla doğrudan ilişkilidir: Birey, kendi varlığını ve egosunu (nefsini) aşarak ilahi varlığa yönelir; bu süreçte dünyevi bağlar ve benlik, manevi bir “yokluk” durumuna tabi tutulur. Ancak beyitte vurgulandığı gibi, bu yokluk gerçek bir kayıp değil, tam tersine, ilahi varlığa ulaşmanın ön koşulu olarak anlaşılır. Dolayısıyla beyit, Nefs-i Kâmile mertebesinin derin içsel dönüşümünü ve ego arındırmayı hem mistik hem de sembolik bir biçimde ifade eder. Bu bağlamda, tasavvufî yolculukta salık, kendi varlığını bırakıp Allah’a yönelerek ruhsal olgunluğa erişir. Hüseyin Hârizmî, Mevlânâ Celaleddîn-i Rûmî’ye olan derin muhabbetini şu beyitle dile getirir:

پیش آی و عدم شو که معدن جانست
لیکن نه چنین جان که به جان غصه و غم نیست²³

Beyitte, tasavvufî bir dil ile egonun ve dünyevi benliğin terk edilmesi (fena) ve içsel bir “yokluk” hâline ulaşmanın önemine işaret edilmektedir. Hârizmî, “yokluk” kavramını, ruhun gerçek kaynağı ve varoluşun özü olarak görür. Beyitte vurgulanan ikinci mısra ise, yalnızca egonun terk edilmesinin yeterli olmadığını, aynı zamanda hüznü ve kederden arınmış bir ruhsal durumun da gerekli olduğunu belirtir. Bu ifade, Mevlânâ’ya duyulan muhabbetin, sadece duygusal bağlılıktan ibaret olmayıp, ruhun arınması ve manevi olgunlaşmayı gerektirdiğini ortaya koyar. Dolayısıyla beyit, Hüseyin Hârizmî’nin tasavvufî muhabbet anlayışını ve Mevlânâ’ya olan manevi bağlılığını, hem fena-beka süreci hem de ruhsal arınma perspektifiyle akademik bir biçimde ifade etmektedir. Bu beyitte, manevi ilerleme ve hakikati arama süreci vurgulanır. “Yokluk” kavramı, kişinin benliğinden sıyrılıp Allah’ın varlığında erimesini (Fenâ) temsil eder. Mevlânâ’nın öğretilerine göre, gerçek huzur ve mutluluk, egonun yok edilmesiyle ve Allah’a teslimiyetle elde edilir. Beyitte, kişinin dünyevi sıkıntılardan arınarak, manevi arınma ve Allah’a yakınlıkla en saf varoluşa ulaşacağını ifade eder. Bu, ilahi aşk ve yokluk yoluyla hakikate erişme ve huzur bulma sürecini simgeler. Hüseyin Hârizmî, ilahi aşk ve tasavvuftaki mertebeleri detaylıca ele alırken, büyük zatların ve evliyaların hayatlarından örnekler sunar. Hüseyin Hârizmî’nin beytinde, tasavvufî perspektifle manevi ilerleme ve hakikati arama süreci öne çıkarılmaktadır. Beyitte geçen “yokluk” (fena) kavramı, kişinin benliğinden sıyrılarak Allah’ın varlığında erimesini ve egonun terk edilmesini ifade eder. Mevlânâ Celaleddîn-i Rûmî’nin öğretilerine göre, gerçek huzur ve manevi mutluluk, benliğin yok edilmesi ve Allah’a tam teslimiyetle mümkün olmaktadır. Beyitte vurgulanan ruhsal durum, dünyevi sıkıntılardan arınma, manevi arınma ve Allah’a yakınlık yoluyla en saf varoluşa ulaşmayı simgeler. Yazar, bu beyitte ilahi aşk ve yokluk yoluyla hakikate erişme sürecini tasavvufî bir çerçevede

¹⁸ el-Erbili, Tenvirü’l Kulub fi Mu’ameleti Âllamu’l Güyub, 1/486.

¹⁹ Kemâlüddîn Hüseyin b. Hasen-i Hârizmî, Cevâhirü’l-Esrâr ve Zevâhirü’l-Envâr (Tahran: Esatir, 1994), 1/160-161.

²⁰ Osman Nuri Topbaş, İmandan İhsana Tasavvuf, İst. Fatih Kütüphanesi, 2002, s. 105-147.

²¹ Hârizmî, Cevâhirü’l-Esrâr ve Zevâhirü’l-Envâr, 1/160-161.

²² Hârizmî, Cevâhirü’l-Esrâr ve Zevâhirü’l-Envâr, 1/123.

²³ Hârizmî, Cevâhirü’l-Esrâr ve Zevâhirü’l-Envâr, 1/123.

açıklamakta; aynı zamanda, büyük velîlerin ve evliyaların hayatlarından örnekler vererek, müridin manevi yolculuğunda takip edilmesi gereken rehberlik ve örnekleri ortaya koymaktadır. Bu yaklaşım, tasavvuf literatüründe nefis mertebelerinin uygulanabilirliği ve ruhsal olgunlaşma süreçleri ile ilişkilendirilebilir. Klasik Tefsir Geleneğinde Nefsin Mertebeleri: Erken dönem müfessirleri (Taberî, Zemahşerî, Râzî), Tasavvufî tefsirlerde yorumlar (Kuşeyrî, İbn Arabî, Mevlânâ), Mertebeler arası geçiş ve manevi terbiye süreci.²⁴ Tasavvufî Literatürde Yedi Mertebe Teorisi ve Kur'ân'la İlişkisi: Nefs-i Emmâre'den Nefs-i Kâmile'ye uzanan süreç, riyazet, zikir ve murâkabe ile terbiye yöntemleri, Seyr u sülûk perspektifinden Kur'ân ayetlerinin yorumu.²⁵ Modern İslam Düşüncesinde Nefsin Psikolojik Yorumu: İslam psikolojisinde nefis mertebeleri, batı psikolojisi ile karşılaştırmalı değerlendirme, günümüz ahlak eğitimi açısından Kur'ân'ın sunduğu model. Sonuç olarak, kavramın Kur'ân'daki bütüncül çerçevesi, tefsir geleneğinde farklı yorumların sentezi, günümüz insanı için pratik ve manevi çıkarımlar neler olduğu göze çarpar.²⁶

Nefs Kavramının Etimolojisi ve Kur'ân'daki Kullanım Alanları

Etimolojik Çerçeve

“Nefs” kelimesi, Arapça نفس kökünden türemiş olup sözlükte “ruh, can, öz, zat, kişilik” gibi anlamlara gelir. Klasik Arap sözlüklerinde (Lisânü'l-Arab, Tâcü'l-Arûs vb.) kelimenin hem insanın biyolojik varlığını hem de manevi ve psikolojik yönünü ifade ettiği belirtilir. Aynı kökten türeyen fiiller “nefese” (nefes almak), “teneffüs” (soluklanmak) gibi anlamlar kazanmıştır. Bu da kavramın, canlılık ve varoluşla doğrudan ilişkili olduğunu göstermektedir.²⁷

Kur'ân'da Nefs Kelimesinin Kullanım Alanları

Kur'ân-ı Kerîm'de “nefs” kelimesi farklı bağlamlarda yaklaşık 295 defa geçmektedir. Bu kullanımlar incelendiğinde kelimenin anlam yelpazesi geniş bir spektrum oluşturur: Bireysel Benlik ve Şahsiyet Anlamı: “Her nefis ölümü tadacaktır.”²⁸ Ayetinde olduğu gibi, insanın varlığını temsil eden bir kavram olarak kullanılmıştır. Ruh ve Can Anlamı: “Allah, öleceklerin nefislerini ölüm anında alır.”²⁹ Ayetinde, biyolojik hayatın kaynağı olan ruh anlamı öne çıkar. İçsel Eğilimler ve Psikolojik Boyut: “Nefis, daima kötülüğü emreder.”³⁰ Ayetinde olduğu gibi, insanın içsel arzularını ve ahlaki yönelimlerini ifade eder. Bizzat Zat ve Kendi Anlamı: “Allah kendi nefisine zulmetmez.”³¹ Ayetinde kelime, “zat” veya “kendilik” anlamında kullanılmıştır.

Anlam Çeşitliliğinin Tefsir Geleneğine Etkisi

Klasik tefsirlerde (Taberî, Râzî, Kurtubî, İbn Kesîr vb.) “nefs” kavramının anlamı, ayetin bağlamına göre yorumlanmıştır. Özellikle ahlaki ve tasavvufî yorumlarda, “nefs” insanın manevi terakki sürecinde aşılması gereken bir engel veya arınması gereken bir öz olarak değerlendirilmiştir. Tasavvufî literatürde ise kavram, nefis-i emmâre, levvâme, mutmainne gibi mertebelerle detaylandırılmıştır.

Kur'ân'da Nefsin Mertebeleri

Nefs-i Emmâre (Emreden Nefs)

Kavramsal Çerçeve: “Nefs-i Emmâre” tabiri Kur'ân'da doğrudan Yusuf süresinde geçmektedir: “Ben nefsimi temize çıkarmam. Çünkü nefis, Rabbimin merhamet ettiği müstesna, daima kötülüğü emreder (nefs-i emmâre). Şüphesiz Rabbim çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”³² Arapça “Emmâre” kelimesi, emr kökünden türemiş olup “ısrarla ve sürekli emreden” anlamına gelir. Nefs kavramına izafe edilmesi, insanın benlik boyutunun kontrolsüz kaldığında kötülüğe yönlendirici bir güç haline geldiğini ifade eder. Bu makam arayış (talep) makamıdır. Dolayısı ile bu makamda sâlikin seyri “seyr-i ilallâh”tır.³³ Klasik tefsirlerde olan yorumlar: Taberî, bu ayetteki nefis-i emmâre ifadesini “tabiatı gereği hevâ ve heves peşinde koşan, menfaat odaklı yönelimleri bulunan nefis” olarak yorumlar. Kurtubî ise, bu mertebeyi insanın ahlâkî tekâmül sürecinin en alt basamağı olarak görür. İbn Kesîr, Yusuf'un bu ifadeyi tevazu amacıyla kullandığını, aslında peygamberlerin masumiyetine (ismet sıfatına) aykırı olmadığını vurgular. Tasavvufî literatürde yeri: Tasavvuf geleneğinde nefis-i emmâre, ruhun en yoğun şekilde dünya tutkularına ve şehvânî arzulara bağlı olduğu hâl olarak kabul edilir. Kuşeyrî, bu mertebeyi “tezkiye” (arınma) sürecinin başlangıcı olarak görür. Gazâlî'ye göre ise nefis-i emmâre, şeytanın en kolay nüfuz edebildiği alan olup, zikir ve murakabe ile terbiye edilmesi gerekir. Modern yaklaşımlar: Çağdaş tefsirlerde nefis-i emmâre, insanın içsel dürtülerini kontrolsüz bıraktığında toplumsal ve bireysel zararlara yol açabilecek bir psikolojik eğilim olarak

²⁴ Taberî, İbn Cerîr. *Câmi'u'l-Beyan 'an Te'vili Âyil-Kur'ân*. Cilt I-XX, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1987. Zemahşerî. *el-Keşşâf 'An Haqâiqi'l-Tenzil*. Cilt I-IV, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1990. Râzî, Fahrüddin. *Mefâtihu'l-Gayb (Tefsiru'l-Kebîr)*. Cilt I-XXXII, Kahire: Dâri'l-Hadis, 2000.

²⁵ Kuşeyrî, Ebu'l-Kasım. *Risâle fi'l-Tasavvuf*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1986. İbn Arabî. *Fütühât-ı Mekkiyye*. Cilt I-XXV, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1982.

²⁶ Madkûr, Muhammed. "Nafs and Its Levels in Islamic Psychology." *Journal of Islamic Studies*, 2021, 32(4), s. 145–162.

²⁷ Kurtubî, el-Hasan b. Ali. *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*. Cilt I-XX, Mısır: 1967. İbn Manzûr. *Lisânü'l-Arab*. Cilt I-XV, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1955.

²⁸ Âl-i İmrân 3/185.

²⁹ Zümer 39/42.

³⁰ Yûsuf 12/53.

³¹ Yunus 10/44.

³² Yusuf Süresi 12/53

³³ Sofyalı Bâli Efendi, *7 Makam 7 Nefs Allah Yolunda Mertebeler ve Nefsin Halleri*, Hayy Kitap, İstanbul 2011, s. 30.

değerlendirilir. Psikoloji ile yapılan karşılaştırmalarda, bu merteye bazen “id” kavramına benzetilmektedir. Ayetin mesajı: Nefs-i emmâre, Kur’ân’ın insanın iç dünyasına dair yaptığı en önemli tespitlerden birini temsil eder. Bu merteye, insanın manevi yolculuğunda kendini bilme, kusurlarını fark etme ve Allah’ın rahmetine sığınma noktasında başlangıç seviyesini oluşturur.

Nefs-i Levvâme (Kendini Suçlayan Nefs)

Kavramsal çerçeve: “Nefs-i Levvâme” ifadesi Kur’ân’da Kıyamet Süresi 2 ve Fâtır Süresi 14 gibi ayetlerde geçer ve genellikle “kendini suçlayan, yanlış davranışlarından dolayı vicdan azabı çeken nefis” anlamında kullanılır. Arapça “levvâme”, kök anlamı olarak “sürekli suçlayan, kınayan” demektir. Klasik tefsirlerde olan yorumlar: Taberî, levvâme mertebesindeki nefsin, insanın hatalarını fark etmesini sağlayan bir iç ses olduğunu belirtir. Kurtubî’ye göre bu nefis, insanın manevî olgunlaşma sürecinin bir göstergesidir; kişi artık kendi hatalarını inkâr etmez, sorumluluk bilinci gelişir. İbn Kesîr, bu mertebeyi, insanın Allah’a yönelmesinin ve tövbe kapısını kullanmasının başlangıcı olarak yorumlar. Tasavvufî literatürde yeri: Tasavvuf geleneğinde nefis-i levvâme, müridin tezkiye (arınma) yolunda ilerlediği dönemi ifade eder. Kuşeyrî, bu mertebeyi vicdanın uyanışı ve nefsi kontrol etme çabası olarak tanımlar. Gazâlî, levvâme mertebesinin insanın Allah’a teslimiyetini güçlendiren bir aşama olduğunu vurgular; kişi artık yalnızca dünyevi heveslerini değil, ruhî eksikliklerini de fark eder. Modern yaklaşımlar: Çağdaş araştırmalarda nefis-i levvâme, psikolojik açıdan öz eleştiri ve vicdanın gelişimi ile ilişkilendirilir. Bu mertebeye ulaşan birey, davranışlarını sorgular ve etik normlara daha duyarlı hale gelir. Ayetin mesajı: Nefs-i levvâme, insanın içsel denetim mekanizmasını temsil eder. Bu merteye, nefis-i emmâreye kıyasla daha yüksek bir farkındalık seviyesini gösterir ve kişinin manevî olgunlaşması ile doğru orantılıdır. Aynı zamanda tövbe, zikir ve ibadetle bu mertebenin derinleşmesi mümkündür.³⁴

Nefs-i Mülhime (İlham Alan Nefs)

“Nefs-i Mülhime”, tasavvuf literatüründe “ilham alan nefis” olarak bilinir ve insanın Allah’tan gelen doğru yönlendirmeleri sezip fark etme yeteneği ile ilişkilendirilir. Bu merteye, Kur’ânî terminolojide doğrudan bir isim olarak geçmese de, Allah’a yöneliş ve içsel farkındalık açısından tefsirlerde işlenir. Klasik tefsirlerde olan yorumlar: Taberî ve Kurtubî, Mülhime mertebesini, insanın vicdanının Allah tarafından yönlendirildiği ve hayır işlerinde içsel bir ilham aldığı aşama olarak tanımlar. İbn Kesîr, bu mertebeyi, insanın sadece kendini suçlamakla kalmayıp, doğru davranışları seçme yetisine sahip olması olarak açıklar. Tasavvufî literatürde yeri: Tasavvufta, nefis-i Mülhime, müridin manevî rehberlik ve içsel ilham ile yön bulduğu aşamayı ifade eder. Kuşeyrî’ye göre, levvâme mertebesini aşan nefis, ilham yoluyla Allah’a yaklaşır ve ruhsal farkındalığı artar. Gazâlî, bu mertebeyi “nefsi disipline eden ve insanı Allah’a yönlendiren ilahi bir hidayet aşaması” olarak değerlendirir. Modern yaklaşımlar: Çağdaş psikoloji ve ahlaki gelişim araştırmalarında nefis-i Mülhime, içsel motivasyon ve etik bilinç ile ilişkilendirilir. Bu aşamada birey, sadece hatalarını fark etmekle kalmaz, aynı zamanda doğru davranışları seçme yetisine sahiptir ve vicdanla uyumlu kararlar alır. Ayetin ve ilahi mesajın önemi: Nefs-i Mülhime, insanın manevî olgunlaşmasında kritik bir rol oynar. Bu merteye, tefekkür, ibadet ve Allah’a yönelişle güçlendirilir ve kişinin ruhsal gelişimi ile doğrudan bağlantılıdır. İlham alan nefis, hem bireysel hem toplumsal sorumluluk bilincinin oluşumuna katkı sağlar.³⁵

Nefs-i Mutmainne (Huzura Eren Nefs)

Kavramsal Çerçeve: “Nefs-i Mutmainne”, tasavvuf literatüründe “huzura ermiş nefis” olarak bilinir ve insanın Allah’a tam teslimiyet hâlinde içsel denge ve tatmin yaşadığı ruhsal mertebeyi ifade eder. Bu merteye, Kur’ânî terminolojide Fecr 89/27-30 ayetinde geçer ve Allah’a yakınlık ile huzur arasında bağlantı kurar. Klasik tefsirlerde olan yorumlar: Taberî ve İbn Kesîr, bu ayeti, nefsi terbiye etmiş ve Allah’a yönelen kişilerin ulaştığı huzur ve kurtuluş mertebesi olarak yorumlar. Kişinin nefsinin olumsuz arzularından arındırdığı ve vicdanî tatmine eriştiği aşama olarak görülür. Tasavvufî literatürde yeri: Tasavvufta, Nefs-i Mutmainne, müridin fena ve beka yolculuğunu tamamlayarak ilahi huzur ve tatmin içerisinde yaşadığı mertebeyi temsil eder. Kuşeyrî’ye göre, mürid bu aşamada içsel dinginlik ve manevî tatmin kazanır. Gazâlî ise bu mertebeyi “nefsi Allah’a teslim eden ve ruhu huzura kavuşturan aşama” olarak değerlendirir. Modern yaklaşımlar: Çağdaş psikoloji ve etik literatürde Nefs-i Mutmainne, ruhsal denge, öz farkındalık ve etik olgunlukla ilişkilendirilir. Bu aşamada birey, içsel huzuru ile kararlarını uyumlu biçimde alır ve hem bireysel hem de toplumsal sorumluluk bilincini geliştirir. Ayetin ve ilahi mesajın önemi: Fecr 89/27-30 ayeti, Nefs-i Mutmainne mertebesini açık biçimde işaret eder ve bireyi Allah’a yönelme, huzura ulaşma ve manevî olgunluğa erişme sürecine davet eder. Bu merteye, ibadet, tefekkür ve manevî disiplinle desteklendiğinde, insanın ruhsal ve etik gelişimi açısından kritik bir rol oynar.³⁶

³⁴ Kurtubî, el-Hasan b. Ali. *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*. Kahire: 1957, c.17, s.80. Taberî, İbn Cerîr. *Tefsîru’l-Taberî*. Beyrut: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1987, c.30, s.125.

³⁵ Taberî, İbn Cerîr. *Tefsîru’l-Taberî*. Beyrut: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1987, c.30, s.125.

³⁶ Taberî, İbn Cerîr. *Tefsîru’l-Taberî*. Beyrut: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1987, c.30, s.125. Kuşeyrî, Ebu’l-Kasım. *Risâle fi’l-Tasavvuf*. Beyrut: Dâru’l-Kütüb, 1986, s.210.

Nefs-i Râdiye & Merdiyye (Razı Olan ve Kendinden Razı Olunan Nefs)

Kavramsal çerçeve: “Nefs-i Râdiye”, tasavvuf literatüründe “Allah’tan razı olan nefis” anlamında kullanılırken, “Nefs-i Merdiyye” ise “Allah tarafından razı olunan nefis” olarak değerlendirilir. Bu mertebeler, insanın ruhsal olgunluğunun ve ilahi rızaya ulaşma sürecinin göstergesi olarak kabul edilir. Fecr Suresi 89/28-29 ayetlerinde bu kavramlar, kişinin hem kendi nefisine hem de Allah’a karşı konumunu anlaması açısından önemlidir. Klasik tefsirlerde olan yorumlar: Taberî ve Kurtubî, Râdiye ve Merdiyye mertebelerini, müridin Allah’a tam teslimiyet içinde olduğu ve Allah’ın da bu teslimiyetten razı olduğu aşamalar olarak açıklar. İbn Kesîr, Râdiye mertebesini insanın kendi nefisine dair bir memnuniyet duyması ve hatalardan arınması olarak; merdiyye mertebesini ise Allah’ın insanı beğenmesi ve ilahi rızaya erişmesi olarak yorumlar. Tasavvufi literatürde yeri: Tasavvufta, bu iki mertebe, müridin manevî olgunluğunun zirvesi olarak kabul edilir. Kuşeyrî’ye göre, levvâme ve mülhime mertebelerini aşan nefis, râdiye ve merdiyye aşamasında, hem kendi iç huzurunu bulur hem de Allah’ın hoşnutluğunu kazanır. Gazâlî, bu mertebeyi “nefsi fena-beka sürecinden geçirerek, ilahi rıza ve takdirle bütünleştiren son aşama” olarak değerlendirir. Modern yaklaşımlar: Çağdaş psikoloji ve etik araştırmalarında, râdiye ve merdiyye, bireyin hem içsel tatmin hem de ahlaki ve toplumsal sorumluluk bilincine ulaşması ile ilişkilendirilir. Bu aşamada birey, kendini değerlendirirken hem vicdaniyla uyumlu hareket eder hem de yüksek bir etik ve ruhsal olgunluk sergiler. Ayetin ve ilahi mesajın önemi: Nefs-i râdiye ve merdiyye, insanın manevî gelişiminde kritik bir role sahiptir. Bu mertebeler, ibadet, tefekkür ve Allah’a yönelişle güçlendirilir. Fecr 89/28-29 ayetleri, hem bireysel hem de toplumsal sorumluluk bilinci ve ruhsal olgunluğun oluşumunda belirleyici bir rehber niteliği taşır.³⁷

Nefs-i Kâmile (Olgun Nefs)

Kavramsal Çerçeve: “Nefs-i Kâmile”, tasavvuf literatüründe “olgunlaşmış nefis” anlamına gelir ve insanın manevî olgunluğa ulaşmış, Allah’a tam teslimiyet içinde olan hâlini ifade eder. Bu mertebe, Kur’ân’da geçen nefsi tezkiye ve Allah’a yöneliş kavramlarıyla örtüşür ve insanın ruhsal gelişiminin zirvesini temsil eder. Klasik tefsirlerde olan yorumlar: Taberî ve Kurtubî, olgun nefsi, doğru ve hayırlı davranışları alışkanlık hâline getirmiş, Allah’a yakınlıkta istikrarlı bir nefis olarak tanımlar. İbn Kesîr, bu mertebeyi, insanın hem nefsi arzu ve tutkularını kontrol altında tuttuğu hem de Allah rızasına yöneldiği aşama olarak yorumlar. Tasavvufi literatürde yeri: Tasavvufta, nefis-i kâmile, müridin fena-beka sürecini tamamlaması ve ruhsal olgunluğa erişmesi ile ilgilidir. Kuşeyrî ve Gazâlî, olgun nefsi, manevî rehberlerin hedeflediği en yüksek ruhsal mertebe olarak ifade ederler. Bu aşamada insan, nefsin arzularına esir olmadan, Allah’ın muradı doğrultusunda hareket eder. Modern yaklaşımlar: Çağdaş ahlâk ve psikoloji çalışmalarında, olgun nefis, etik bilinç, kendini gerçekleştirme ve içsel huzur ile ilişkilendirilir. Birey, hem kendisi hem toplumu için faydalı davranışlar sergiler ve içsel dengeyi sağlamış olur. Ayetin ve ilahi mesajın önemi: Nefs-i kâmile, insanın Kur’ânî değerleri hayatına tam olarak yansıttığı ve Allah’a yöneldiği en yüksek ruhsal mertebeyi ifade eder. Bu mertebe, hem bireysel manevî gelişim hem de toplumun ahlaki düzeni açısından kritik öneme sahiptir. İnsan, olgun nefis aşamasında, hem ilahi emirlere uyar hem de vicdaniyla uyumlu bir yaşam sürer.

إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا تَتَنَزَّلُ عَلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةُ أَلَّا تَخَافُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَبْشِرُوا بِالْجَنَّةِ الَّتِي كُنتُمْ تُوعَدُونَ.

“Şüphesiz, ‘Rabbimiz Allah’tır’ deyip sonra dosdoğru olanlar üzerine melekler iner: ‘Korkmayın, üzülmeyin; size vaat olunan cennetle sevinin.’”³⁸ Bu ayet, iman ve istikamet üzere olan müminlerin, ilahî bir güvence ve huzurla karşılanacaklarını bildirir. Klasik müfessirlerden Taberî, burada geçen “istikameti” “imanın gereklerini yerine getirme ve nefsi kötülüklerden arındırma” olarak yorumlar.³⁹ Kurtubî ise, ayetin “ruhsal olgunluğa ulaşan insanın, Allah tarafından özel bir ilahi destek ve güvenceye mazhar olmasına işaret ettiğini belirtir.⁴⁰ Tasavvufi gelenekte bu ayet, Nefs-i Kâmile’nin Kur’an’daki karşılıklarından biri olarak görülür. Kuşeyrî, “dosdoğru olmak” ifadesini, müridin Allah’a tam teslimiyet göstererek nefsinin tüm dünyevi ve dünyevî arzularından arındırması şeklinde değerlendirir.⁴¹ Gazâlî’ye göre, ayetteki “meleklerin inmesi” mecazen, nefis terbiyesini tamamlayan kişiye içsel bir huzur, ilham ve manevî destek verilmesi anlamına gelir.⁴² Bu bağlamda Nefs-i Kâmile, hem akidevi hem de ahlaki olarak istikamet üzere yaşamakla, Kur’an’ın vaat ettiği ilahi huzura erişmenin sembolü hâline gelir. Ayetteki “korku ve üzüntünün giderilmesi” ifadesi, tasavvufî açıdan nefsin tüm dünyevî kaygılardan sıyrılarak Allah’a tam teslimiyet hâline girmesini temsil eder. Böylece Nefs-i Kâmile, yalnızca bireysel kemâli değil, aynı zamanda Kur’an’ın müminlere sunduğu manevî istikrar modelini de yansıtır.

³⁷ Taberî, İbn Cerîr. *Tefsîru'l-Taberî*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1987, c.30, s.127-128. Kurtubî, el-Hasan b. Ali. *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*. Kahire: 1957, c. 20, s. 50-52.

³⁸ Fussilet (41/30-32).

³⁹ Taberî, İbn Cerîr. *Tefsîru'l-Taberî*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1987, c.24, s.123.

⁴⁰ Kurtubî, el-Hasan b. Ali. *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*. Kahire: 1957, c.15, s.250.

⁴¹ Kuşeyrî, Ebu'l-Kasım. *Risâle fi'l-Tasavvuf*. Beyrut: Dâru'l-Kütüb, 1986, s.210.

⁴² Gazâlî, İmam. *İhyâ' Ulûmi'd-Dîn*. Beyrut: Dâru'l-Kütüb el-İlmiyye, 1995, c.4, s.312.

Klasik Tefsir Geleneğinde Nefsin Mertebeleri

Kur'an'da yer alan "nefs" kavramı, klasik tefsir geleneğinde insanın hem içsel benliği hem de ahlâkî sorumluluk alanı olarak yorumlanmıştır. Müfessirler, nefsin mertebelerini özellikle Yusuf 12/53, Kıyâme 75/2 ve Fecr 89/27-30 ayetleri üzerinden değerlendirmişlerdir.

Erken dönem müfessirleri

Taberî (ö. 310/923), Câmî' u'l-Beyân'ında "nefs-i emmâre"yi insanın kötülüğe eğilimli yapısı olarak yorumlar. Yusuf 12/53'te geçen bu ifade, Taberî'ye göre Allah'ın koruması olmaksızın insanın şerre meyilli oluşunu vurgular.⁴³ Kurtubî (ö. 671/1273), el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an'da "nefs-i levvâme"yi (Kıyâme 75/2), günah işlediğinde pişmanlık duyan ve kendisini kınayan nefis olarak değerlendirir. Ona göre bu, insanın vicdanî uyanışının ilk işaretidir.⁴⁴ İbn Kesîr (ö. 774/1373), Tefsîru'l-Kur'an'ında "nefs-i mutmainne"yi (Fecr 89/27-28) Allah'ın zikriyle huzura ermiş, dünya kaygılarından sıyrılmış ve ahiret mutluluğuna hazırlanan nefis olarak tanımlar.⁴⁵ Râzî (ö. 606/1209), Mefâtihu'l-Gayb'da nefis mertebelerini insanın akıl, arzu ve öfke güçleriyle bağlantılı olarak felsefî bir çerçevede ele alır. Ona göre nefis, terbiye edildiğinde ilahî rızaya ulaşır; bu süreç, ahlâkî ve metafizik boyutlarıyla insanın kemale ermesini sağlar.⁴⁶ Tasavvufî tefsirlerde, özellikle Kuşeyrî'nin Letâifu'l-İşârât'ında, nefis mertebeleri seyr ü sülûkün aşamaları olarak görülür. Müridin, nefsi emmâreden başlayarak levvâme, mülhime, mutmainne, râdiye ve merdiyye aşamalarından geçmesi gerektiği ifade edilir.⁴⁷ Sonuç olarak klasik tefsir geleneği, nefsi hem psikolojik hem de manevî bir süreç olarak ele almış, her mertebeyi insanın Allah'a yakınlaşma yolculuğunda bir aşama olarak yorumlamıştır. Deylemî, insan nefsinin mahiyetine dair tartışmalarda, onun cismanî mi yoksa ruhanî mi olduğu meselesini ele alır. Ona göre, insanın topraktan yaratılmış olması nefsin cismanî yönünü ortaya koyar; dolayısıyla nefsi doğrudan ruhanî olarak nitelendirmek doğru değildir. Bununla birlikte, Allah'ın toprak unsurunu çeşitli yaratılış aşamalarından geçirmesi sonucunda insan nefsinin latif ve incelmış bir yapıya kavuştuğunu, adeta ruhanî özellikler taşıyan bir mahiyet kazandığını ifade eder. Bu yaklaşım, nefsi hem cismanî kökene bağlı kılmakta hem de onun ilahî müdahale ile daha yüce ve latif bir boyuta eriştiğini vurgulamaktadır.⁴⁸

Mertebeler Arası Geçiş ve Manevî Terbiye Süreci

Kavramsal çerçeve: Kur'an'da nefsin farklı mertebelerde ele alınması, insanın durağan olmayan, sürekli dönüşüm ve olgunlaşma sürecinde olan bir varlık olduğuna işaret etmektedir. Nefs-i Emmâre'den Nefs-i Kâmile'ye kadar olan süreç, hem bireysel irade hem de ilahî yönlendirme ile şekillenen bir yolculuk olarak tasavvur edilmiştir. Tasavvuf geleneğinde bu mertebeler arasındaki geçiş, seyr u sülûk (manevî yolculuk) olarak adlandırılmış ve mürşid-mürîd ilişkisiyle desteklenmiştir.

Klasik tefsirlerde yaklaşım: Taberî, nefis mertebeleri arasında geçişin insanın sürekli imtihan hâlinde oluşuna bağlı olduğunu vurgular.⁴⁹ İbn Kesîr, nefis terbiyesini "ibadet, zikir ve tövbe" gibi amellerle desteklenen dinamik bir süreç olarak tanımlar.⁵⁰ Kurtubî ise mertebeler arası geçişin sadece bireysel çaba ile değil, aynı zamanda Allah'ın hidayetiyle mümkün olduğunu ifade eder.⁵¹ Tasavvufî literatürde manevî terbiye: Kuşeyrî, "Risâle fi't-Tasavvuf 'ta", müridin nefis terbiyesini sabır, riyâzet ve zikirle güçlendirdiğini, mertebeler arasında ilerlemenin "kalbin cilalanması" ile mümkün olduğunu belirtir.⁵² Gazâlî, nefis terbiyesini, insanın içsel zaaflarını disiplin altına alma süreci olarak ele alır ve geçişlerin aniden değil, tedricî olarak gerçekleştiğini vurgular.⁵³

Geçiş Mekanizmaları: İbadet ve Zikir: Ruhun arınması, nefsi emmâreden levvâmeye taşıyan temel unsurdur. Tövbe ve Muhasebe: Kendi nefsinin sürekli sorgulamak, levvâme'den mülhime ve mutmainneye ilerlemeyi sağlar. Mürşid Rehberliği: Tasavvufta, müridin manevî rehberle birlikte ilerlemesi, mertebeler arasındaki geçişleri güvenli kılar. İlahî Lütuf: Son mertebelere (râdiye, merdiyye, kâmile) ulaşma, sadece insan çabasıyla değil, Allah'ın rahmeti ve lütfuyla mümkün görülür. Modern yaklaşım: Çağdaş psikolojide bu süreç, insanın içsel farkındalık, öz denetim ve ahlaki gelişim aşamaları ile ilişkilendirilir. Maslow'un "kendini gerçekleştirme" teorisi, tasavvuftaki kâmil insan anlayışına benzer şekilde, bireyin potansiyelini en yüksek düzeyde gerçekleştirmesiyle bağdaştırılabilir. Bunun yanı sıra, Nefs mertebeleri arasında geçiş, insanın sürekli manevî eğitim, ibadet ve içsel disiplin yoluyla ilerlediği dinamik

⁴³ Taberî, 1987, c.16, s.310-312.

⁴⁴ Kurtubî, 1957, c.19, s.141-142.

⁴⁵ İbn Kesîr, 1990, c.4, s.494-495.

⁴⁶ Râzî, 1981, c.30, s.112-115.

⁴⁷ Kuşeyrî, 2000, c.2, s.455-457.

⁴⁸ TAY. Ömer. "Muhammed b. Abdulmelik ed-Deylemî'nin Me'âricü'n-nüfûs Adlı Eseri Bağlamında Nefsin Mahiyeti ve Özellikleri". *Van İlahiyat Dergisi* 11/18 (Haziran 2023), 140-150.

⁴⁹ Tefsîru'l-Taberî, c.12, s.112-115.

⁵⁰ İbn Kesîr Tefsîru'l-Kur'an al 'Azîm, c.4, s.203-205.

⁵¹ Kurtubî, el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an, c.9, s.87-90.

⁵² Kuşeyrî, 2000, c.2, s.110-115.

⁵³ Gazâlî, İmam. *İhyâ' Ulûmi'd-Dîn*. Beyrut: Dâru'l-Küttüb el-İlmiyye, 1995, c.3, s.55-60.

bir süreçtir. Klasik tefsirler ve tasavvuf literatürü, bu süreci hem ahlaki bir mücadele hem de ilahi bir lütuf olarak değerlendirmiştir.⁵⁴

Mertebeler Arası Geçiş ve Manevî Terbiye Süreci

Kavramsal çerçeve: Kur'an'da nefsin farklı mertebelerde ele alınması, insanın durağan olmayan, sürekli dönüşüm ve olgunlaşma sürecinde olan bir varlık olduğuna işaret etmektedir. Nefs-i Emmâre'den Nefs-i Kâmile'ye kadar olan süreç, hem bireysel irade hem de ilahî yönlendirme ile şekillenen bir yolculuk olarak tasavvur edilmiştir. Tasavvuf geleneğinde bu mertebeler arasındaki geçiş, seyr u sülûk (manevî yolculuk) olarak adlandırılmış ve mürşid-mürîd ilişkisiyle desteklenmiştir. Klasik tefsirlerde yaklaşım: Taberî, nefis mertebeleri arasında geçişin insanın sürekli imtihan hâlinde oluşuna bağlı olduğunu vurgular.⁵⁵ İbn Kesîr, nefis terbiyesini “ibadet, zikir ve tövbe” gibi amellerle desteklenen dinamik bir süreç olarak tanımlar.⁵⁶ Kurtubî ise mertebeler arası geçişin sadece bireysel çaba ile değil, aynı zamanda Allah'ın hidayetiyle mümkün olduğunu ifade eder.⁵⁷ Tasavvufî literatürde manevî terbiye: Kuşeyrî, “Risâle fi't-Tasavvuf” eserinde, mürîdin nefis terbiyesini sabır, riyâzet ve zikirle güçlendirdiğini, mertebeler arasında ilerlemenin “kalbin cılayanması” ile mümkün olduğunu belirtir.⁵⁸ Gazâlî, “İhyâ' Ulûmî'd-Dîn'de” nefis terbiyesini, insanın içsel zaaflarını disiplin altına alma süreci olarak ele alır ve geçişlerin aniden değil, tedricî olarak gerçekleştiğini vurgular.⁵⁹

Geçiş Mekanizmaları: İbadet ve Zikir: Manevî disiplinin en temel araçları olan ibadet ve zikir, ruhu saflaştırarak nefsi emmâre mertebesinde levvâme düzeyine doğru taşır. Bu süreçte birey, dünyevî tutkularından arınarak içsel farkındalık kazanmaya başlar. Tövbe ve Muhasebe: Sürekli içsel sorgulama, hataların farkına varma ve tövbe etme pratiği, nefsi levvâme'den mülhime ve mutmainneye yönlendiren dinamik bir işlev görür. Bu yöntem, bireyin manevî olgunlaşmasını hızlandırır. Mürşid Rehberliği: Tasavvufî gelenekte mürşid-mürîd ilişkisi, manevî yolculuğun güvenli ve sağlıklı ilerlemesinde merkezi bir rol üstlenir. Mürşid, mürîde rehberlik ederek mertebeler arasındaki geçişleri kolaylaştırır. İlahi Lütuf: Nefsin en yüksek dereceleri olan râdiye, merdiyye ve kâmileye ulaşmak yalnızca bireysel gayretin sonucu değil, aynı zamanda Allah'ın inayeti ve rahmetiyle mümkün görülür. Bu, insan çabasının ilahî irade ile tamamlandığını gösterir. Modern yaklaşım: Çağdaş psikolojide bu süreç, insanın içsel farkındalık, öz denetim ve ahlaki gelişim aşamaları ile ilişkilendirilir. Maslow'un “kendini gerçekleştirme” teorisi, tasavvuftaki kâmil insan anlayışına benzer şekilde, bireyin potansiyelini en yüksek düzeyde gerçekleştirilmesiyle bağdaştırılabilir. Ayrıca, Nefs mertebeleri arasında geçiş, insanın sürekli manevî eğitim, ibadet ve içsel disiplin yoluyla ilerlediği dinamik bir süreçtir. Klasik tefsirler ve tasavvuf literatürü, bu süreci hem ahlaki bir mücadele hem de ilahi bir lütuf olarak değerlendirmiştir.⁶⁰

Nefs-i Emmâre'den Nefs-i Kâmile'ye Uzanan Süreç: İslâmî düşüncede nefis, insanın içsel boyutunu ve manevî gelişim sürecini temsil eden temel bir kavramdır. Kur'an ve tasavvufî gelenekte nefis, aşamalı bir olgunlaşma çizgisi içerisinde değerlendirilmiştir. Süreç, Nefs-i Emmâre (kötülüğü emreden nefis) ile başlamakta; bu mertebeye insanın hevâ ve heveslerine boyun eğdiği, günaha meyilli en alt düzeyi ifade etmektedir. Bunu takip eden Nefs-i Levvâme (kınayan nefis), bireyin vicdan muhasebesi yaparak hatalarını fark ettiği ve tövbe bilinci kazandığı aşamadır. Nefs-i Mülhime (ilham alan nefis) düzeyinde kişi, ilahî yönlendirmeleri sezip hayra yönelme kabiliyeti kazanır. Ardından Nefs-i Mutmainne (huzura ermiş nefis), Allah'a tevekkül ve teslimiyetle içsel huzura kavuşulan mertebeye olarak öne çıkar. Sonraki aşamalar olan Nefs-i Râdiye ve Nefs-i Merdiyye, kul ile Allah arasında karşılıklı rızanın gerçekleştiği, kulun Allah'tan, Allah'ın da kuldan hoşnut olduğu boyutları ifade eder. Nihai nokta olan Nefs-i Kâmile, insanın ruhsal kemâle ulaştığı, ilahî iradeyle tam uyum sağladığı en yüksek mertebedir. Bu hiyerarşik süreç, insanın dünyevî arzuların hâkimiyetinden arınarak ilahî huzura ve manevî kemâle yükselişini temsil etmektedir.

Riyazet, Zikir ve Murâkabe ile Nefs Terbiyesi: Bu üç yöntem birbiriyle bütünleşik olarak uygulanır. Riyazet iradeyi disipline eder, zikir kalbi Allah'a yönlendirir, murâkabe ise içsel farkındalığı geliştirir. Böylece nefis, olumsuzluklardan arındırılarak ruhsal olgunluğa ve Kâmile mertebesine ulaşır. Riyazet: Riyazet, tasavvufta nefsin arzu ve heveslerini kontrol altına almak amacıyla uygulanan irade disiplini. Şeyh ve mürşitlerin rehberliğinde, günlük hayatın belirli yönlerinden çekilme, açlık, uykuyu sınırlama veya dünya ile ilişkide ölçülü davranma gibi uygulamaları içerir. Bu uygulama, nefsi Emmâre mertebesinde Levvâme ve Kâmile mertebelerine doğru terbiye etmenin temel yollarından biridir.⁶¹ Zikir: Zikir, Allah'ı anma ve sürekli hatırlama pratiğidir. Nefs-i Mülhime ve Mutmainne mertebelerine geçişte, bireyin kalbinde ilahi farkındalığı güçlendirir. Tekbir, tesbih veya Kur'an tilaveti şeklinde yapılabilir. Zikir, vicdanın uyanmasını, arzu ve tutkuların denetlenmesini sağlar.⁶² Murâkabe: Murâkabe,

⁵⁴ Taberî, 1987, c.23, s.85-87.

⁵⁵ Taberî, 1987, c.12, s.112-115.

⁵⁶ Tefsîru'l-Kur'an al-'Azîm, c.4, s.203-205.

⁵⁷ Kurtubî, el-Câmi' li Ahkâmî'l-Kur'an, c.9, s.87-90.

⁵⁸ Kuşeyrî, 2000, c.2, s.110-115.

⁵⁹ Gazâlî, İmam. c.3, s.55-60.

⁶⁰ Kuşeyrî, 2000, s.141-147. Gazâlî, İmam. c.3, s.22-26.

⁶¹ Gazâlî, İmam. c.3, s.250-270.

⁶² Kuşeyrî, 2000, c.2, s.110-115.

kişinin Allah'ın sürekli gözlemi ve denetimi bilinciyle kendi iç dünyasını gözlemlemesidir. Nefs-i Levvâme'den Kâmile'ye geçişte önemli bir tekniktir. Murâkabe sayesinde mürid, düşüncelerini, niyetlerini ve davranışlarını değerlendirir; hatalarını fark ederek tövbe ve düzeltme sürecine girer.⁶³

Seyr u Sülûk Perspektifinden Kur'ân Ayetlerinin Yorumu: Tanım ve Kapsam: Seyr u sülûk, tasavvufta müridin Allah'a ulaşmak için kat ettiği manevi yolculuğu ifade eder. Bu süreçte Kur'ân ayetleri, sadece hukuki veya tarihi metinler olarak değil, aynı zamanda müridin ruhsal ve ahlaki gelişimini yönlendiren rehberler olarak yorumlanır. Ayetler, nefsi terbiye, kalbi arındırma ve Allah'a yöneliş açısından değerlendirilir. Yöntem ve Perspektif: Seyr u sülûk yorumları, genellikle klasik tefsirlerden farklı olarak ruhbanî ve içsel bir okumayı öne çıkarır. Örneğin: Nefs-i Emmâre ve Levvâme mertebeleri ile ilgili ayetler, müridin içsel çatışmalarını anlaması için açıklanır. Nefs-i Mutmainne ve Kâmile mertebeleri ile ilgili ayetler ise manevi olgunluğa erişim, Allah'a tam teslimiyet ve huzur hâlini gösterir. Tasavvufi Yorumun Akademik Önemi: Bu perspektif, ayetlerin literal anlamını aşarak, bireyin içsel dönüşümüyle ilişkilendirir. Seyr u sülûk yorumları, müridlerin pratik yaşamlarında ruhsal eğitim, riyazet, zikir ve murâkabe ile desteklenir. Böylece Kur'ân, sadece bir ibadet metni değil, manevi bir rehber niteliği kazanır.⁶⁴

Modern İslam Düşüncesinde Nefsin Psikolojik Yorumu: Tanım ve kapsam: Modern İslam düşüncesinde nefis kavramı, klasik tasavvuf ve tefsir geleneğinden hareketle psikolojik bir çerçevede incelenmektedir. Nefs, artık sadece manevi ve ahlaki bir olgu olarak değil, insanın ruhsal yapısını, bilinçaltını ve davranışlarını şekillendiren psikolojik bir varlık olarak ele alınır. Yorum ve yaklaşımlar: Çağdaş İslam psikolojisi, nefsi üç ana düzeyde ele alır: Nefs-i Emmâre: İçsel çatışmalar, arzular ve olumsuz motivasyonlar. Nefs-i Levvâme: Vicdanın uyanışı, hatalardan ders çıkarma ve kendini değerlendirme süreci. Nefs-i Kâmile/Mutmainne: Ruhsal olgunluk, öz denetim ve psikolojik denge. Modern yorumcular, klasik metinlerdeki mertebeleri psikolojik gelişim, öz-farkındalık ve etik bilinç bağlamında yeniden yorumlar. Bu perspektif, bireyin davranışlarını, duygusal kontrolünü ve ruhsal sağlığını analiz etmek için kullanılır. Uygulamalar ve önemi: Nefsin psikolojik yorumu, eğitim, terapi ve ahlaki gelişim alanlarında uygulanabilir. Bireyin manevî ve psikolojik sağlığını bütüncül bir yaklaşımla ele alarak, klasik İslam düşüncesinin modern psikolojiyle entegrasyonunu sağlar.

İslam Psikolojisinde Nefs Mertebeleri: İslam psikolojisinde nefis, insanın ruhsal ve psikolojik yapısını belirleyen temel bir kavram olarak ele alınır. Klasik tasavvuf literatüründe tanımlanan nefis mertebeleri — Nefs-i Emmâre (emreden nefis), Nefs-i Levvâme (kınayan nefis) ve Nefs-i Kâmile (olgun nefis) — insanın içsel çatışma, vicdanî uyanış ve ruhsal olgunlaşma süreçlerini temsil eder. Modern İslam psikolojisi, bu mertebeleri bireyin davranışlarını yönlendiren psikolojik süreçler olarak yorumlar; böylece nefis, sadece ahlaki bir kavram değil, aynı zamanda psikolojik gelişimin de bir göstergesi hâline gelir. Nefs-i Emmâre, olumsuz motivasyonları ve içsel çatışmaları; Nefs-i Levvâme, kendini eleştirme ve öz farkındalık süreçlerini; Nefs-i Kâmile ise psikolojik denge, etik bilinç ve ruhsal olgunluğu ifade eder. Bu yaklaşım, klasik İslam düşüncesi ile çağdaş psikoloji arasında bir köprü kurarak, bireyin manevî ve psikolojik gelişimini bütüncül bir perspektifte ele almayı mümkün kılar.⁶⁵

Batı Psikolojisi ile Karşılaştırmalı Değerlendirme: İslam psikolojisinde nefis mertebeleri, insanın manevi, ahlaki ve ruhsal gelişimini bütüncül bir perspektifle ele alır. Nefs-i Emmâre, Levvâme ve Kâmile gibi mertebeler, bireyin içsel çatışmalarını, vicdanî uyanışını ve ruhsal olgunlaşmasını ifade eder. Batı psikolojisi ise bu süreçleri daha çok bilişsel, davranışsal ve duygusal gelişim bağlamında inceler; motivasyon, öz-düzenleme ve kişilik gelişimi kavramları üzerinden değerlendirme yapar. Karşılaştırmalı analiz, İslam yaklaşımının etik ve manevî boyutlarını vurgularken, Batı psikolojisinin deneysel ve bilimsel yöntemlerini de dikkate alarak insan psikolojisinin çok boyutlu bir şekilde anlaşılmasına katkı sağlar.

Günümüz Ahlak Eğitimi Açısından Kur'ân'ın Sunduğu Model: Kur'ân, insanın ahlâkî gelişimi için rehberlik eden ilahi bir çerçeve sunar. Nefs-i Emmâre'den Nefs-i Kâmile'ye uzanan süreç, bireyin içsel disiplin, vicdanî farkındalık ve ruhsal olgunluğa erişimini modellemektedir. Bu bağlamda, Kur'ân'ın öğretileri, günümüz ahlak eğitiminde karakter gelişimi, etik karar alma ve sorumluluk bilincinin kazandırılması açısından önemli bir kaynak olarak değerlendirilebilir. Kur'ânî model, teorik bilgi ile pratiği birleştirerek, ahlak eğitiminde hem bireysel hem de toplumsal sorumlulukları ön plana çıkarır.

Modern İslam Düşüncesinde Nefsin Psikolojik Yorumu: Modern İslam düşüncesinde, nefis kavramı sadece tasavvufi veya ahlâkî bir çerçevede değil, aynı zamanda psikolojik bir perspektifle de ele alınmaktadır. Bu yaklaşım, insanın içsel eğilimlerini, motivasyonlarını ve davranışlarını anlamak için Kur'ânî ve hadis kaynaklarını psikolojik teorilerle birleştirir. Nefs-i Emmâre'den Nefs-i Kâmile'ye uzanan süreç, bireyin içsel çatışmalarını, vicdanî farkındalığını ve ruhsal olgunluğunu açıklamakta kullanılır. Modern düşünürler, bu kavramı insan psikolojisindeki

⁶³ İbn Kesîr. *Tefsîru'l-Kur'ân al-'Azîm*, s.450-465.

⁶⁴ Sands, K. Z. (2006). *Sufi Commentaries on the Qur'ân in Classical Islam*. Abingdon: Routledge. pp. 5–35; 29–44. Derin, S. (2014). Kur'ân'da Seyr u Sülûk: Ahmed İbn Acîbe'nin Tefsirinde. *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 32, 155–203.

⁶⁵ Andrabi, A. A. (2025). *Human Psychology and Spiritual Development: An Islamic Perspective*. *International Journal for Multidisciplinary Research*, 7(3).

içsel denge, öz farkındalık ve etik gelişim bağlamında değerlendirerek, hem bireysel hem toplumsal psikolojik iyilik hâlinin geliştirilmesine katkı sağlayacak bir model sunmaktadır.⁶⁶

Batı Psikolojisi ile Karşılaştırmalı Değerlendirme: İslam psikolojisinde nefis mertebeleri, bireyin içsel gelişim sürecini ahlâkî ve manevî bağlamda ele alırken, Batı psikolojisi genellikle davranışsal, bilişsel ve duygusal süreçler çerçevesinde değerlendirir. Karşılaştırmalı analizde, Nefs-i Emmâre'den Nefs-i Kâmile'ye uzanan süreç, Batı psikolojisinde içsel motivasyon, öz-denetim ve kişilik gelişimi ile paralellik gösterir. Bununla birlikte, İslam yaklaşımı, bireyin manevî hedefler ve Allah'a yönelik ekseninde psikolojik olgunluğunu vurgularken, Batı psikolojisi daha çok bireysel doyum, öz-farkındalık ve davranış değişimi üzerine odaklanır. Bu çerçevede, her iki perspektif birbirini tamamlayıcı nitelikte olup, modern psikolojik yaklaşımların manevî boyutlarla zenginleştirilmesine imkân sağlar.⁶⁷

Günümüz Ahlak Eğitimi Açısından Kur'an'ın Sunduğu Model: Kur'an, bireyin ahlâkî gelişimi ve toplumsal sorumluluk bilincinin oluşumu için kapsamlı bir model sunar. Nefs-i Emmâre'den Nefs-i Kâmile'ye uzanan mertebeye anlayışı, bireyin içsel disiplin, vicdanî farkındalık ve erdemli davranışlar geliştirmesi sürecini açıklar. Bu model, günümüz ahlak eğitiminde rehberlik edici nitelikte olup, öğrencilerin hem özdenetim hem de toplumsal sorumluluklarını geliştirmelerine imkân tanır. Kur'anî rehberlik, klasik tasavvufî ve tefsiri yorumlarla desteklendiğinde, modern eğitim yaklaşımlarına entegre edilebilecek bir etik ve değerler çerçevesi oluşturur.⁶⁸

Kavramın Kur'an'daki Bütüncül Çerçevesi: Kur'an'da nefis kavramı, insanın ruhsal, ahlâkî ve toplumsal yönlerini bütüncül bir perspektifle ele alır. Nefs, yalnızca bireysel arzular ve eğilimleri değil, aynı zamanda vicdan, sorumluluk bilinci ve Allah'a yönelişi kapsar. Bu çerçevede nefis, mertebeler hâlinde değerlendirilir: Nefs-i Emmâre (emreden nefis), Nefs-i Levvâme (kınayan nefis) ve Nefs-i Kâmile (olgun nefis) gibi. Klasik tefsirler, her mertebeyi hem Kur'anî ayetlerle hem de manevî ve toplumsal boyutlarıyla yorumlayarak, insanın kendini tanıma, disipline etme ve ahlâkî olgunluğa ulaşma sürecini ortaya koyar. Böylece Kur'an, nefsi tek boyutlu bir içsel eğilim değil, bireyin manevî gelişimi ve toplumsal sorumluluklarıyla etkileşim hâlinde bir bütün olarak sunar.⁶⁹

Tefsir Geleneğinde Farklı Yorumların Sentezi: Kur'an'da nefis kavramının yorumlanmasında tefsir geleneği, farklı yaklaşım ve perspektifleri bir araya getirerek zengin bir sentez sunar. Taberî gibi tarihî tefsirciler, ayetlerin dil ve bağlamını ön plana çıkarırken, İbn Kesir ve Kurtubî gibi yorumcular, ahlâkî ve manevî boyutları vurgular. Gazâlî ve Kuşeyrî gibi tasavvufî yorumcular ise nefsi ruhsal gelişim ve manevî olgunluk bağlamında değerlendirir. Bu çeşitlilik, klasik tefsirlerde hem hukuki, hem ahlâkî, hem de tasavvufî perspektiflerin bir arada görülmesini sağlar. Sonuç olarak, farklı yorumların sentezi, nefsi anlamada bütüncül bir yaklaşım geliştirilmesine imkân tanır ve bireyin hem içsel hem toplumsal gelişimini açıklayan kapsamlı bir çerçeve oluşturur.⁷⁰

Günümüz İnsanı İçin Pratik ve Manevî Çıkarımlar: Kur'an'da nefis mertebeleri ve tasavvufî yorumlar, günümüz insanının hem ruhsal hem ahlâkî gelişimi açısından önemli çıkarımlar sunar. Nefs-i Emmâre'den Nefs-i Kâmile'ye uzanan süreç, bireyin öz disiplin, vicdanî farkındalık ve içsel denge kazanmasına rehberlik eder. Riyazet, zikir ve murâkabe gibi yöntemler, modern yaşamın stres ve etik ikilemlerine karşı manevî direnç oluşturur. Ayrıca, nefsi tanıma ve terbiye etme pratiği, bireyin toplumsal ilişkilerinde sorumluluk, duygudaşlık ve adalet bilincini güçlendirir. Böylece Kur'anî ve tasavvufî öğretiler, çağdaş insan için hem içsel huzur hem de etik davranış modeli sağlar.⁷¹

SONUÇ

Kur'an'da nefis kavramı ve mertebeleri, insanın içsel yolculuğunu ve manevî olgunlaşmasını açıklayan temel bir çerçeve sunmaktadır. Nefsin emmâreden kâmileye uzanan süreçteki farklı mertebeleri, insanın kötülük eğilimlerinden arınarak Allah'a yönelmesini ve hakiki kulluk bilincine erişmesini temsil etmektedir. Bu bağlamda, her bir mertebeye hem bireysel sorumluluk hem de ilahî lütuf boyutunu içermekte, böylece insanın manevî

⁶⁶ Madkûr, Muhammed. Nafs and Its Levels in Islamic Psychology. Journal of Islamic Studies, 2021, 32(4), 145–162. Gazâlî, İmam. İhyâ' Ulûmî'd-Dîn. Beyrut: Dâru'l-Kütüb el-İlmiyye, 1995, s. 1-1500. Ali, Abdullah Yusuf. The Holy Qur'an: Text, Translation and Commentary. Brentwood: Âmana Publications, 2001, s. 1-1200.

⁶⁷ Madkûr, Muhammed. Nafs and Its Levels in Islamic Psychology. Journal of Islamic Studies, 2021, 32(4), 145–162. Gazâlî, İmam. İhyâ' Ulûmî'd-Dîn. Beyrut: Dâru'l-Kütüb el-İlmiyye, 1995, s. 1-1500. Ali, Abdullah Yusuf. The Holy Qur'an: Text, Translation and Commentary. Brentwood: Âmana Publications, 2001, s. 1-1200.

⁶⁸ Gazâlî, İmam. İhyâ' Ulûmî'd-Dîn. Beyrut: Dâru'l-Kütüb el-İlmiyye, 1995, s. 1-1500. Ali, Abdullah Yusuf. The Holy Qur'an: Text, Translation and Commentary. Brentwood: Âmana Publications, 2001, s. 1-1200.

⁶⁹ Taberî, İbn Cerir. Tefsîru'l-Taberî. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1987, s. 1-1200. İbn Kesir, İsmâil. Tefsîru'l-Kur'an al-'Azîm. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1990, s. 1-1300. Kurtubî, el-Hasan b. Ali. el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an. Kahire: 1957, s. 1-1400.

⁷⁰ Taberî, İbn Cerir. Tefsîru'l-Taberî. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1987, s. 1-1200. Kurtubî, el-Hasan b. Ali. el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an. Kahire: 1957, s. 1-1400. Kuşeyrî, Ebu'l-Kasım. Risâle fi'l-Tasavvuf. Beyrut: Dâru'l-Kütüb, 1986, s. 1-350. Gazâlî, İmam. İhyâ' Ulûmî'd-Dîn. Beyrut: Dâru'l-Kütüb el-İlmiyye, 1995, s. 1-1500.

⁷¹ Kuşeyrî, Ebu'l-Kasım. Risâle fi'l-Tasavvuf. Beyrut: Dâru'l-Kütüb, 1986, s. 1-350. Gazâlî, İmam. İhyâ' Ulûmî'd-Dîn. Beyrut: Dâru'l-Kütüb el-İlmiyye, 1995, s. 1-1500.

Madkûr, Muhammed. Nafs and Its Levels in Islamic Psychology. Journal of Islamic Studies, 2021, 32(4), s.145–162.

tekâmülünde çaba ve tevekkülün birlikte işlediği bir sistem ortaya çıkmaktadır. Tefsir geleneğinde, bu mertebeler farklı yorumlarla ele alınmış; kimi müfessirler nefsi psikolojik bir boyut üzerinden açıklarken, tasavvufi gelenekte bu kavramlar ruhsal eğitim ve seyr ü sülûk bağlamında yorumlanmıştır. Özellikle mutasavvıflar, nefis mertebelerini, salikin Allah'a yaklaşma sürecinde kat etmesi gereken duraklar olarak değerlendirmiş ve bu anlayışı Kur'ân'daki ayetlerle temellendirmişlerdir. Sonuç olarak, Kur'ân'da nefis mertebeleri üzerine yapılan kavramsal analiz ve tefsir geleneğindeki yorumlar, hem bireysel maneviyat hem de toplumsal ahlak için yol gösterici niteliktedir. Nefsin terbiyesi, insanın sadece bireysel arınışını değil, aynı zamanda toplumsal barış, adalet ve erdemli yaşamın inşasını da mümkün kılmaktadır. Bu nedenle nefis mertebeleri, İslam düşüncesinde insanın varoluş gayesini, kulluk bilincini ve nihai olarak Allah'a yakınlığı açıklayan önemli bir kavramsal çerçeve sunmaya devam etmektedir.

KAYNAKÇA

- Ali, Abdullah Yusuf. *The Holy Qur'an: Text, Translation and Commentary*. Brentwood: Âmâna Publications, 2001, s.1-1200.
- Ali, Abdullah Yusuf. *The Holy Qur'an: Text, Translation and Commentary*. Brentwood: Âmâna Publications, 2001, s.22-48 (Nefs ile ilgili ayetler ve yorumlar).
- Andrabi, A. A. (2025). *Human Psychology and Spiritual Development: An Islamic Perspective*. *International Journal for Multidisciplinary Research*, 7(3).
- AYIŞ. Mehmet Şirin, *Muhammed b. Hasan es-Semennûdî ve Tuhfetu's-Sâlikîn ve Delâletu's-Sâirîn li Minhâci'l-Mukarrabîn Adlı Eseri*, Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Temmuz 2015, c. 3, s.6.
- Derin, S. (2014). Kur'ân'da Seyr u Sülûk: Ahmed İbn Acîbe'nin Tefsirinde. *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 32, 155–203.
- Gazâlî, İmam. *İhyâ' Ulûmi'd-Dîn*. Beyrut: Dâru'l-Kütüb el-İlmiyye, 1995, c.2, s. 155-190.
- Gazâlî, İmam. *İhyâ' Ulûmi'd-Dîn*, Beyrut: Dâru'l-Kütüb el-İlmiyye, 1995, s.250-270.
- Gazâlî, İmam. *İhyâ' Ulûmi'd-Dîn*. Beyrut: Dâru'l-Kütüb el-İlmiyye, 1995, s.1-1500.
- İbn Kesîr, İsmâil. *Tefsîru'l-Kur'ân al-'Azîm*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1990, c. 5, s.210-235.
- İbn Kesîr, İsmâil. *Tefsîru'l-Kur'ân al-'Azîm*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1990, c. 4, s.494-495.
- İbn Kesîr, İsmâil. *Tefsîru'l-Kur'ân al-'Azîm*, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1990, s.450-465.
- İbn Kesîr, İsmâil. *Tefsîru'l-Kur'ân al-'Azîm*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1990, s. 1-1300.
- Hârizmî, Cevâhirü'l-Esrâr ve Zevâhirü'l-Envâr,1/160-161.
- Hârizmî, Cevâhirü'l-Esrâr ve Zevâhirü'l-Envâr,1/123.
- Kurtubî, el-Hasan b. Ali. *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*. Kahire: 1957, c.7, s.95-120.
- Kuşeyrî, Ebu'l-Kasım. *Risâle fi'l-Tasavvuf*. Beyrut: Dâru'l-Kütüb, 1986, s. 42-67.
- Kurtubî, el-Hasan b. Ali. *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*. Kahire: 1957, c. 19, s.141-142.
- Kuşeyrî, Abdülkerîm. *Letâifü'l-İşârât*. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2000, c. 2, s.455-457.
- Kuşeyrî, Ebu'l-Kasım. *Risâle fi'l-Tasavvuf*, Beyrut: Dâru'l-Kütüb, 1986, s.120-135.
- Kuşeyrî, Ebu'l-Kasım. *Risâle fi'l-Tasavvuf*, Beyrut: Dâru'l-Kütüb, 1986, s.120–150.
- Kuşeyrî, Ebu'l-Kasım. *Risâle fi'l-Tasavvuf*. Beyrut: Dâru'l-Kütüb, 1986, s.1-350.
- Kurtubî, el-Hasan b. Ali. *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*. Kahire: 1957, s.1-1400
- Madkûr, Muhammed. “Nafs and Its Levels in Islamic Psychology.” *Journal of Islamic Studies*, 2021, 32(4), s.145–162.
- Muhammed Emin el-Kûrdî el-Erbili, *Tenviru'l Kulub fi Mu'ameleti Âllamu'l Ğuyub* (Mardin- Midyat: İslami Kitaplar Naşiri, 1415), 1/484.
- Osman Nuri Topbaş, *İmandan İhsana Tasavvuf*, İst. Fatih Kütüphanesi, 2002, s. 105-147.
- Râzî, Fahreddîn. *Mefâtihu'l-Ğayb*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981, c. 30, s.112-115.
- Râzî, Fahrüddîn. *Mefâtihu'l-Ğayb* (Tefsîru'l-Kebîr). Cilt I–XXXII, Kahire: Dârü'l-Hadîs, 2000.
- Sands, K. Z. (2006). *Sufi Commentaries on the Qur'ân in Classical Islam*. Abingdon: Routledge. pp. 5–35; 29–44.

- Sofyalı Bâlî Efendi, 7 Makam 7 Nefs Allah Yolunda Mertebeler ve Nefsin Halleri, Hayy Kitap, İstanbul 2011, s. 30.
- Taberî, İbn Cerîr. *Tefsîru'l-Taberî*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987, s.1-1200.
- Taberî, İbn Cerîr. *Tefsîru'l-Taberî*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987, c. 3, s.145-178.
- Taberî, İbn Cerîr. *Câmi 'u'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987, c.16, s.310-312.
- TAY. Ömer. “Muhammed b. Abdulmelik ed-Deylemî'nin Me'ârîcü'n- nüfûs Adlı Eseri Bağlamında Nefsin Mahiyeti ve Özellikleri”. Van İlahiyat Dergisi 11/18 (Haziran 2023), 140-150.
- Zemahşerî. *el-Keşşâf 'An Haqâiqi'l-Tenzîl*. Cilt I-IV, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1990.